Chestiunea normei literare. Determinate de presiuni lingvistice (dinspre textul de tradus, dinspre limba sursă şi dinspre limba ţintă, dar şi dinspre nivelul de dezvoltare al aspectului ei literar), precum şi de factorul uman (capacităţile şi calităţile de traducător şi revizor ale celui care a scris textul şi nevoile publicului concret), soluţiile de traducere materializate în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea reprezintă unul dintre factorii constitutivi ai vechiului aspect literar românesc.

*Limba***.** Fundamentul pe care se întemeiază şi care dinamizează cel mai mult o societate, fluidul organic şi relaţional cel mai puternic, care dă societăţii identitate structurală asigurîndu-i acesteia funcţionarea reală, îl constituie comunicarea pe baze lingvistice. Evoluînd, ca orice sistem, conform legilor sale interne, limba dezvoltă puternice presiuni prin care tinde să-şi utilizeze toate valenţele şi energiile. Totodată, ca oricare organism viu, limba prezintă o accentuată tendinţă spre stabilizare, spre dobîndirea unei identităţi (ceea ce implică şi caracterul distinct). De aceea, una dintre cerinţele de bază ale societăţii faţă de limbă, dar şi o importantă cerinţă a limbii faţă de sine[1], o constituie cerinţa de stabilitate[2]. Dotată fiind cu trăsătura 'procesualitate', funcţionarea structurii şi a elementelor componente se produce ca urmare a dinamicii generate de către cele două forţe concurente: variabilitate (creativitate) / stabilitate (imitaţie). În felul acesta, din gama variată de posibilităţi puse la dispoziţie de către sistem şi actualizate sau actualizabile la nivelul vorbirii, se statornicesc seturi de norme. Prin procese coercitive ce îmbracă diferite forme, comunitatea ajunge să-şi structureze şi să instituie un uz, pe care îl uzitează în mod curent în interacţiunile sale lingvistice.

*Individul***.** La nivel de individ, cazul firesc şi cel mai obişnuit este dat de individul vorbitor a cărui limbă înglobează, alături de elementele provenind din baza pe care s-a constituit competenţa sa primară, elemente adoptate din succesivele medii străbătute pe parcursul vieţii (care au şi rolul unor modificatori ai structurii de bază), structuri lingvistice aparţinînd unor straturi temporale diferite, structuri caracteristice mai multor registre şi straturi sociale (actualizate de către vorbitor în variatele situaţii de comunicare cărora trebuie să le facă faţă), eventual structuri aparţinînd mai multor arii geografice cu care individul a intrat în contact, pe care le stăpîneşte şi pe care le-a putut adopta în diferite măsuri. Ţinînd seamă de această trăsătură definitorie a idiolectului unui astfel de vorbitor real, este evident cum caracterul simultan al respectivelor structuri şi capacitatea vorbitorului de a le actualiza în diferite doze şi la diferite momente generează o unitate mai degrabă relativă[3]. Cu toate acestea, se poate vorbi despre un idiolect întrucît, chiar date fiind nenumăratele variabile, vorbirea unui individ cunoaşte şi o serie de constante. În fapt, pe baza acestora se identifică idiolectul unui individ.

*Comunitatea lingvistică***.** La nivel de grup, se observă că utilizarea unui sistem lingvistic în sînul unei comunităţi ce are puţine şi slabe contacte cu o altă sau alte comunităţi (vorbitoare mai ales a aceleiaşi limbi, dar şi a altei limbi) constituie un exerciţiu, intensiv şi extensiv, prin care acea limbă se stabilizează la nivelul respectivei comunităţi. În felul acesta se dobîndesc seturi de norme pentru diferitele ei posibilităţi actualizate de către vorbire. La interiorul comunităţilor lingvistice relativ restrînse şi avînd slabe contacte cu alte comunităţi, cutumele[4] lingvistice (ca şi celelalte tipuri de cutume, de altfel) apar şi se instituie mai repede, forţa coercitivă care conduce la fixarea acestora şi care veghează la respectarea lor fiind infinit mai mare decît în cazul comunităţilor largi şi aflate în contacte cu alte comunităţi. Creaţia lingvistică şi selectarea elementelor de paradigmă, ambele procese desfăşurate conform şi pe baza posibilităţilor oferite de sistem, au loc mult mai lent şi mai greoi la comunităţile mici şi închise, în comparaţie cu ceea ce se întîmplă la interiorul comunităţilor largi şi deschise. În cele dintîi, cei ce dau gir inovaţiilor deţin o mai mare autoritate, tendinţele de dobîndire şi de conservare a identităţii fiind extrem de mari, convenţiile ce au darul de a marca

[1] Ca orice realitate vie, pentru a funcţiona limba are nevoie de stabilitate internă, unitate funcţională şi de elemente care să-i asigure identitate şi integritate. Numai astfel se asigură una dintre cele două condiţii de existenţă ale unui organism viu, precum şi funcţionalitatea, utilitatea reală şi reproducţia eficientă.

[2] Variabilitatea se dezvoltă ca o tendinţă naturală, concurată de cealaltă tendinţă naturală - stabilitatea. Fiind şi cerinţe intrinseci ale organismelor, conştientizate de fiinţa umană, ele pot fi practicate în mod asiduu, programat, în cadre statornicite cultural.

[3] Acest tip de unitate este cel real, de fapt, întrucît ţine de manifestarea principiului economiei în limbă, acesta aflat în variaţie liberă cu tendinţa spre variabilitate.

[4] Vezi I. Oprea (*Terminologia filozofică românească modernă*, Bucureşti, 1996, p. 39-40) care arată că, pentru limba literară veche nu se poate vorbi despre *normă* ca rezultat al sancţionării printr-un for cultural, ci doar ca produs al imitaţiei şi obişnuinţei, caz în care ar trebui să se vorbească despre *model* sau despre *cutumă*. Totodată, acelaşi cercetător arată că „modelele fac parte din sistem şi pot crea în cadrul lui microsisteme ordonate; norma sancţionează un aspect din cadrul sistemului şi-l declară corect în mod unic" (*loc.cit.*). Marea deosebire dintre cele două constă în aceea că „Modelul se bazează de obicei pe analogie (manifestată spontan), dar poate fi furnizat şi de o limbă străină, norma are în general în vedere corelarea unui număr foarte mare dintre elementele limbii" (*ibid.*).

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

identitatea comunităţii instituindu-se mult mai lesne. La nivelul grupului aşadar, iarăşi, variabilele coexistă cu constantele. Primele sînt date de evoluţiile fireşti ale limbii, în sînul respectivei comunităţi, celelalte se concretizează prin acţiunea principiului stabilităţii, prin anumiţi indivizi ai grupului.

Vechile texte româneşti prezintă un grad ridicat de eterogenitate - internă, dar şi între ele -, sub aspectul formelor şi fonetismelor conţinute şi relativ la cerinţele unei norme literare. Într-o anumită măsură, această eterogenitate constituie rezultatul acţiunii factorilor de ordin diacronic şi diatopic - întrucît tendinţa generală de dezvoltare a limbii cuprinde vectori care conduc la diferenţiere prin evoluţie, concomitent cu un proces de mărire a coeziunii la interiorul unităţii (teritoriale, cultural-spirituale etc.) -, precum şi factorului uman, care este unul creativ[5].

Privind la condiţiile în care au fost create aceste texte, se observă că, fiind traduse şi revizuite într-o limbă cu destul de puţine opţiuni şi diferenţiată în oarecare măsură pe zone dialectale, provenind de la indivizi cu diferite concepţii asupra felului în care se face o traducere, ele constituie mai degrabă rezultate ale unei munci independente. De asemenea, avînd în vedere inexistenţa unui sistem de metode de traducere, precum şi unele condiţii concrete în care acest act se desfăşura, este cert că textul de tradus nu fusese studiat integral în prealabil, ceea ce ducea la o acută lipsă a imaginii de ansamblu. În cazul în care era utilizată şi o altă versiune străină, sau o traducere românească, uneori, acestea aproape că nu se mai constituiau în surse de sugestii, ci ajungeau chiar să îndeplinească aceeaşi funcţie cu cea a versiunii principale de tradus. În plus, fiind vorba despre traduceri şi compilaţii, în ceea ce priveşte impactul lor asupra limbii române, trebuie menţionat că, alături de variabilitatea naturală a limbii - dată de evoluţiile petrecute aici în mod firesc -, un alt factor, foarte important, de natură să inducă oscilaţii şi tulburări de sistem îl constituie interferenţele dintre limbile aflate în contact.

Analizînd aproape oricare text din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, se constată că variate fonetisme şi forme coocură în acel text, mai degrabă într-o stare de simplă coprezenţă decît într-una de concurenţă.

Din punct de vedere fonetic, şi chiar morfosintactic, textul *Paliei de la Orăştie* (1582) prezintă un evident amestec de trăsături considerate a fi aparţinătoare fie zonei nordice, fie celei sudice. În textul PO se combină în modul cel mai natural forme precum *ziseşi* cu *dziseşi*, *ziseră* cu *dziseră* şi cu *dzisără*, *Domnedzeu* cu *Domnezeu*, cu *Dumnedzeu* şi cu *Dumnedzeu*, *trimease* cu *trimise* şi cu *tremise*, *strînse* cu *strinse*, *pîne* cu *pîine*, *oamini* cu *oameni*, *zice* cu *dzice* şi cu *gice*, *besadă* cu *beseadă*, şi toate acestea în proporţii doar slab dezechilibrate. Acelaşi text prezintă forme de gen.-dat. singular precum: *adevărăturiei*, *adevărătureei*, *adevărătureii*, *adevărăturei*, *adevărăturii*, unele coocurente pe aceeaşi pagină, vocativele *fraţilor români!* şi *fraţi românilor!*, pluralele *jigănii* şi *jiganii*, *besezi*/*besedzi* etc. Auxiliarul de viitor se poate întîlni sub ambele forme sub care apare în epocă, atît *vei*, cît şi *veri*, imperativul negativ de persoana a doua plural, de asemenea, poate cunoaşte atît forma în *-reţi*, cît şi cea în *-ţi*, tot imperativul procurînd textului forme precum: *scrie*! şi *scriadză*!

Urmînd textul maghiar cu o consecvenţă situată între limite rezonabile, traducerea conţine sporadic, alături de formele verbale, dominante, de imperfect şi perfect românesc, forme verbale perifrastice, deşi textul maghiar nu le conţine. Faptul indică tot o formă de abatere, prin care a fost urmat un text grecesc sau slavon, sau doar s-au actualizat deprinderi dobîndite sub influenţa, directă sau indirectă, provenită de la astfel de modele.

Textul *Îndereptării legii* (1652) prezintă destule elemente caracteristice ariei nordice, dar şi elemente care nu pot fi socotite decît regionalisme sudice, care, deja, nu aveau ce căuta într-un astfel de text, deoarece în ultima sută de ani nici un text îngrijit, provenind din Muntenia şi sud estul Transilvaniei, nu reprodusese în cuprinsul său asemenea forme, decît rarissim. Printre acestea doar cîteva exemple: *dumnezăiască*, *să nu betejască*, *dă* şi *de*, pentru 'dacă' şi 'de' (către), *oraşă*, *mişăi*, *greşală*, *dezlegat*, *dăzlegate*, *nădăzlegat*, *nedăzlegaţi*, *se cade*, *să cade*, *nu să face*, *să se facă*, *să să chiame*, apoi „mitropolitul *pe* mitropolit hirotoneşte (...), episcopul *pre* episcop", *l-au fost sfătuit*. Chiar dacă unele dintre acestea rămîn caracteristice zonei nordice (în vreme ce, pentru cele de tipul *dăzlegat*, este greu chiar de imaginat aşa ceva), nu se poate accepta că acestea s-au strecurat dinspre *Cartea românească de învăţătură* spre *Îndereptarea legii*.

Codicele Bratul (1560) prezintă semne care atestă că, deşi iniţial Bratul a început lucrul hotărît să respecte întocmai textul pe care îl copia, pe măsura înaintării lucrului, autorul începe să introducă în text formele cu care era familiarizat, dar fără a renunţa total la păstrarea unor forme diferite de cele frecvente în

[5] Spre exemplu, deşi vechile traduceri prezintă certe semne de urmare fidelă a textelor străine, de multe ori apar, cel puţin la fel de evident, forme de manifestare a nevoilor de evitare a eventualei monotonii care s-ar fi creat printr-o prea ridicată consecvenţă în aplicarea soluţiilor de echivalare gramaticală şi lexicală. Cu repercusiuni asupra rezultatelor de la nivel lexical şi stilistic, astfel de cazuri nu lezează ideea de normă, atît cît se poate aceasta contura în secolul al XVI-lea.

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

norma sa şi aparţinînd textului copiat. Totodată, Bratul cedează pe parcursul textului în faţa formelor care îi deveniseră familiare. CB se dovedeşte a fi text produs de o persoană deschisă la influenţe, aflată în contact cu texte sau vorbitori din zone învecinate, utilizînd o normă neunitară, doar relativ închegată, motiv pentru care în textul său apar forme destul de variate. De fapt, nu este vorba despre un amestec propriu-zis, act care ar fi presupus deja o delimitare destul de fermă între norme, ci despre chiar desfăşurarea procesului de constituire a aspectului literar, proces aflat într-o etapă în care amploarea acumulărilor încă nu era îngrădită de principii riguroase de selecţie culturală. Doar unele afinităţi ale uzurilor limbii lui Bratul reuşeau să aducă oarecari limitări.

Mai relevant încă, apare cazul unor tipărituri, precum cele coresiene dar, mai cu seamă, *Biblia de la Bucureşti* (1688). Aceste texte, reprezentînd revizii, efectuate de colective sub o îndrumare aflată în mîinile unei persoane sau a unui grup foarte restrîns, nu reuşesc să atingă decît un grad relativ de unitate. *Biblia de la Bucureşti* reprezintă un model de text neunitar. Acest text aproape că nu prezintă o pagină care să fie lipsită de fonetisme şi forme, unele caracteristice variantei literare nordice, altele caracteristice celei sudice, într-un continuu joc al oscilaţiilor.

Totodată, texte precum *Psaltirea Şcheiană* atestă în egală măsură coprezenţa mai multor variante (fonetice şi gramaticale), ceea ce întăreşte ideea că 'unitatea limbii' este un concept ce poate fi aplicat limbii textelor secolului al XVI-lea, cu condiţia să fie înţeles în sens larg şi nu ca uniformitate, ca rigoare paradigmatică. Este o unitate a unui alt stadiu de limbă, o unitate de sistem şi nu de normă. Alături de *Palia* de la Orăştie, de *Cronica lui Moxa* ori de *Biblia de la Bucureşti*, stau şi scrierile lui Miron Costin şi Ion Neculce. Acestea conţin numeroase forme pentru care se constată oscilaţii de ordin fonetic. Vocalele *e*/*i* şi *o*/*u* se află într-o asemenea variaţie încît, aplicînd riguros o schemă, s-ar putea deduce (fireşte că în mod greşit) că perechile în discuţie nu reprezintă decît două foneme. Oricare ar fi cauzele pe seama cărora s-ar pune această stare de lucruri (diatopice, diastratice, puse în act de către un copist), în esenţă, prezenţa oscilaţiilor arată că fonetismele constatate sînt prezente sau acceptate (fie în mod activ, fie în mod pasiv) de acelaşi individ deoarece, şi numai în măsura în care, nu se leza astfel un simţ al limbii dat de o normă ferm limitată sub toate aspectele. (De aceea nici nu puteau fi epurate la o revizie toate aceste elemente, astăzi văzute ca semn al inconsecvenţei; ele nu contraveneau unei norme deţinute de revizior ori de copist şi nu avea cum să intre în contrast cu nişte modele altfel fixate.)

Alături de acestea stă şi cazul alternanţelor grafice. Din orice perspectivă ar fi considerate aceste alternanţe (ca avînd sau nu bază în alternanţele fonetice), simpla lor existenţă se constituie într-un argument în aceeaşi direcţie, cauzele şi semnificaţiile profunde ale apariţiei şi perpetuării alternanţelor grafice se află în caracterul oscilant, în formare, atît al vechiului aspect literar românesc, cît şi al principiilor de la baza acestuia[6].

Unitatea diversităţii şi diversitatea unităţii. Privind lucrurile din acelaşi unghi, dar la nivelul mai multor texte, se constată aceeaşi stare de lucruri, atît la nivel fonetic, cît şi la nivel gramatical. Aşadar, eterogenitatea fonetică şi gramaticală este o caracteristică nu doar în interiorul unui text, ci şi la nivelul corpusului de texte provenind din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea[7]. Se întîlnesc forme precum *muiere*, alături de *muiare*, pluralele *năpăsti*, *năpăstile*, *năpasti*, *năpăşti*, *năpăste*. Precum s-a observat mai sus, pentru cazul PO, şi aici apar oscilaţii în ceea ce priveşte formele de viitor şi cele ale negaţiei simple, care convieţuieşte cu cea dublă. Cele de mai sus atestă neintervenţia unor factori de influenţă cum ar fi un uz hotărît de anumite valori de întrebuinţare de perioadă ori de areal.

Toate acestea indică imposibilitatea identificării unui sistem coerent de particularităţi fonetice şi gramaticale care să prezinte relevanţă din punctul de vedere al conceptului 'subdialect', precum şi faptul că nu se poate solicita acestor texte unitate internă ori la nivelul epocii.

Concurenţa fonetismelor şi formelor derivă dintr-o situaţie complexă. Pe fondul unei deschideri la nivelul comunităţilor, date de circulaţia textelor şi de existenţa unor centre de cultură cu autoritate crescîndă, ceea ce creează un dezechilibru între jocul dintre creaţie şi imitaţie, la nivelul uzului se instaurează un nou tip de echilibru în care dominanta nu o mai constituie imitaţia, precum în comunităţile restrînse şi închise.

---

[6] Sînt ilustrative, prin abundenţă şi contexte, alternanţele **ъ/ѫ**, **ѣ/ѧ**, şi chiar **ѡ/ѡ**, **і/и**, alături de alte asemenea alternanţe.

[7] Fireşte că, aşa cum există texte în care prezenţa mai multor variante fonetice şi gramaticale este foarte ridicată, tot astfel există texte în care oscilaţiile de tot felul au o pondere minimă. De asemenea, nu absolut toate variantele posibile la nivelul sistemului sînt prezente într-un text, şi nici nu toate locurile sistemului fonetic şi gramatical nu contribuie la această situaţie. Constatarea nu face decît să indice, alături de lipsa ordinei maxime, lipsa haosului, cu alte cuvinte lipsa extremelor. Deja normată într-o anumită măsură prin uz, deşi nu îşi crease un aspect literar evoluat, bine normat, limba nici nu se putea manifesta cu maximă incoerenţă (de altfel, este de presupus că, dacă starea de maximă normare ar fi teoretic posibilă, cea de haos total este absolut imposibilă, contrazicînd principiul fundamental al limbii).

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

Edificîndu-se pe baza graiurilor (în care rezultatele variabilităţii şi evoluţiei lingvistice la toate nivelele constituie un puternic principiu activ) şi sub influenţa modelelor străine (care generează felurite tulburări de sistem datorită interferenţelor dintre limbile în contact), aspectul literar în constituire se află într-o etapă de acumulare, principala dificultate fiind dată de concurenţa formelor produse în uz, în deplină conformitate cu capacităţile sistemului, pe fondul unei acute lipse a principiilor (ferme) de selecţie. Într-un caz precum cel al limbii române - în care apariţia centrelor de cultură se face prin poligeneză, iar o autoritate unanim recunoscută lipseşte -, principiile de selecţie nici nu puteau fi eficiente în această etapă. Selecţia urmează manifestării plenare a tuturor posibilităţilor pe care sistemul epocii le punea la dispoziţie în activitatea de producere concretă a paradigmelor şi variantelor. De aceea textele nu prezintă decît sporadic urme ale eforturilor de a crea sau promova principii caracteristice unei norme literare.

Datorită faptului că variantele literare în formare se întemeiau pe graiurile diferitelor arii lingvistice (diferenţiate în mod discontinuu, doar la nivelul anumitor puncte ale sistemelor fonetic, gramatical şi lexical, numai în aceste puncte existînd anumite mărci de natură să confere unui grai dat o anumită identitate recognoscibilă) şi datorită sferelor de contact şi de influenţă neidentice, ale acelor variante ale aspectului literar în formare, rezultatele selecţiilor operate puteau prezenta unele deosebiri, relativ proporţionale cu cele dintre graiurile de la bază. Astfel, „raţionamentele" din cadrul proceselor de selecţie puteau fi determinate nu doar de forţa coercitivă a modelelor directe, ci şi de graiurile aflate la baza fiecărei variante literare. Considerînd că acesta este, poate, cel mai important nivel la care se implică baza constituită de grai, este de remarcat că selecţia determinată de grai constă atît în adiţie, cît şi în eliminare, ambele operate pe criteriile acelei baze.

Dincolo de aceasta însă, conştienţi de faptul că, prin actul lor, se situează în cadrul unui joc avînd alte reguli decît cele suverane în cadrul nivelului şi al graiurilor pe care le reprezentau, şi sub presiunea considerabilă a contactelor cu alte texte, scriptorii vor prezenta şi tendinţa de a îngloba în textele lor variante mai puţin curente sau chiar rare în uzul lor. Eventualele influenţe de acest fel erau facilitate şi de contextul existent, în sensul că, în lipsa principiilor de selecţie preexistente şi a unei norme culte instituite nu existau piedici în calea selecţiilor operate în baza unor afinităţi de tip mai degrabă natural decît cultural.

În felul acesta, la nivelul scrierii, ca şi la cel al vorbirii, se constată felurite coocurenţe ale elementelor marcate diatopic, diacronic, diastratic, de unde impresia că în secolul al XVI-lea, dar şi în al XVII-lea, s-ar petrece enorm de multe fenomene fonetice, parcă stagnate, timp de o mie de ani. Datorită cauzelor mai sus enumerate şi în situaţia complexă mai sus schiţată, aceste fenomene doar erau puse în discuţie, se luptau între ele, cărturarii încercînd cumva (la început, mai mult inconştient) să construiască o normă ce-şi căuta coerenţa internă. În acele momente, apar deodată pe hîrtie, vorbirea vie şi tendinţele de normare, oarecum creatoare[8] (mai degrabă în stare de mişcare browniană) aparţinînd vorbirii îngrijite care, ea însăşi, tocmai se edifica. Hîrtia îndemna la reflecţie, la antrenarea factorului conştient în procesul lingvistic.

În cadrul textelor vechi româneşti - realităţi susceptibile de a depozita prin adiţie două sau mai multe straturi de limbă - se înregistrează destul de multe situaţii în care apar fonetisme şi forme ce pot fi considerate ca reprezentante a două stadii de limbă, a două arii geografice, a două straturi sociale. O astfel de considerare a lor nu ţine de vreo certitudine de nezdruncinat, care să ateste prin dovezi ştiinţifice că lucrurile stau într-adevăr astfel. Judecînd faptele din perspectiva existenţei mai multor norme avînd un anumit grad de coerenţă internă, este dificil de admis ca posibilă tolerarea - de către un vorbitor sau scriptor supus unei norme - a fonetismelor şi formelor recunoscute ca aparţinînd unei norme revolute, altei arii lingvistice sau vorbitorilor unui strat social inferior.

Cu toate că distincţiile sînt dificil de operat - tocmai datorită relaţiilor strînse dintre perechile de forme -, este mult mai aproape de logica realităţii să se accepte că vechile texte româneşti prezintă variante dezvoltate de sistemul limbii române, dar distribuite în mod diferit sub aspect diacronic, diatopic şi chiar diastratic. Întrucît situaţia din epocă era cea mai sus prezentată, aceste forme, aparţinînd limbii române şi reperabile la nivelul întregului teritoriu românesc, dar cu frecvenţe diferite, compatibile între ele în cadrul unui aspect literar în formare, erau recognoscibile de către vorbitorii contemporani scriptorului şi, în diferite grade, acceptabile pentru aceştia.

Deşi se poate accepta ca între aceste variante să existe deosebiri de ordin temporal, areal sau alte tipuri de deosebiri, în momentul în care aceste forme coocură într-un text, din perspectiva celui care a transmis textul, formele în cauză reprezentau variante acceptabile, îndeosebi în limitele normei sale nefixate. În situaţiile în care, în textele provenite din două sau mai multe arii lingvistice româneşti, se înregistrează astfel

[8] În sensul diferenţierii de stadiul de evoluţie atins de nivelul fonetic al limbii vorbite şi de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din altă variantă literară, din diferite straturi ale limbii, chiar împrumutînd elemente devenite arhaice, uneori urmînd modele străine.

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

de cazuri (de fapt, aceste situaţii constituie regula vechilor texte româneşti), faptul nu se datorează neapărat pătrunderii, în urma contactelor, a unei forme dintr-un grai (variantă literară) în altul. Această optică este doar aparent corectă, deoarece o asemenea concepţie ar presupune evoluţii accentuat divergente în cadrul unui trunchi comun, relativ unitar, aşadar, dialecte literare delimitabile cu destulă stricteţe, relativ bine fixate, fapt care nu este confirmat de texte şi nici chiar de realitatea actuală din teren. Chiar pătrunse fiind acele elemente, însă, dintr-o altă normă românească, prin circulaţia lor, demonstrează că, în cadrul limbii române, la vorbitori aparţinînd diferitelor teritorii româneşti, fonetismele şi formele nu reprezintă elemente inalienabile de cel care le-a produs şi inacceptabile pentru cel care le receptează.

Avîndu-se în vedere cauze de ordin diastratic, diatopic, diacronic, ori datorate altor motive, eventual combinate (ceea ce, dintr-o perspectivă, putea reprezenta pentru varianta literară A, norma variantei literare B, dintr-o altă perspectivă, pentru varianta literară A, putea reprezenta totodată o normă revolută, mai veche, a aceleiaşi variante literare A), acceptarea în text a două tipuri de fonetisme (*s* velar şi muiat sau *z* şi *dz*, spre exemplu), a unei oscilaţii aşadar - calificabilă drept toleranţă faţă de anumite fonetisme şi forme -, indică slaba fixare sau nefixarea aspectului literar. Această nefixare putea conduce la acceptarea într-o anumită normă în constituire a unor elemente necaracteristice ei prin frecvenţă ridicată, chiar în condiţiile existenţei anumitor constante ale graiurilor şi variantelor literare. Ceea ce pentru un anumit grai putea să constituie forma cea mai frecventă, „norma" acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă şi acceptabilă, eventual cu o frecvenţă mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma" sa.

Cel ce copia un text aparţinînd altei variante (velarizante sau nevelarizante, invers decît a sa) nu poate fi considerat ca fiind incapabil să observe diferenţele dintre fonetismele şi formele caracteristice graiului său şi cele aparţinînd celeilalte variante. Fie că, în calitate de copist, încerca să le respecte (ceea ce nu se prea întîmpla), fie că nu făcea acest lucru, ceea ce importă este că respectivele deosebiri erau sesizate. În calitate de revizor, acesta avea sarcina de a opera modificările impuse de varianta sa. Realitatea textelor arată, însă, că, de cele mai multe ori, cel care scrie aceste texte acţionează inconsecvent, atît ca revizor, cît şi în calitate de copist[9]. Totodată, existenţa modificărilor faţă de original sau faţă de copia anterioară şi a versiunilor revăzute (uşor de constatat în cazul tipăriturilor, dar şi al anumitor manuscrise) demonstrează că scriptorii (este vorba, în special, despre copişti) nu erau obedienţi faţă de textul copiat, astfel de modificări fiind o practică frecventă.

De fapt, un eventual efort de unificare şi de nivelare lingvistică ar fi fost strivit nu sub povara a două norme literare (dimpotrivă, două norme literare bine definite şi delimitate ar fi făcut extrem de lesnicios un astfel de proces), ci sub aceea a normei literare româneşti în formare, caracterizată de principii de selecţie oscilante şi insuficient definite, permisivitate, lipsă de rigoare, compatibilitatea elementelor concurente[10].

Plecînd de la un uz oscilant, caracterizat de fireşti alternanţe situate pe linia evoluţiei graiului, la care se adaugă un alt tip de alternanţe, date de interferenţele cu alte graiuri (produse prin contacte de tot felul, inclusiv la copiere şi tipărire), aspectul literar în constituire va purta în mod inevitabil această amprentă. Astfel, analizînd caracteristicile diferitelor variante ale vechiului aspect literar românesc la nivelul anumitor particularităţi considerate a fi relevante pentru norma literară, se poate observa ca nu toate formele aflate sub imperiul respectivelor caracteristici îşi au acolo locul pe care acţiunea liberă a principiilor evolutive ale limbii l-ar îndreptăţi. Funcţionarea şi aplicarea principiului analogiei, de multe ori în mod inconsecvent şi neunitar aplicat, este deosebit de defectuoasă, şi atunci cînd funcţionează şi atunci cînd rămîne suspendat prin acţiunea altui principiu.

> Faptul acesta este şi astăzi reperabil, spre exemplu, într-un caz relevant cum este acela al tratamentului elementelor împrumutate. Unele dintre acestea sînt integrate în limbă pe baza situaţiei existente în acel moment în limba română: încadrarea fonetică şi gramaticală se face în paradigmele deja existente şi funcţionale, pe baza apartenenţei formale a respectivelor împrumuturi la o anumită clasă. În alte cazuri, fără a exista diferenţe reale între termenii împrumutaţi şi unii din categoria precedentă, tratamentul este diferit; încadrarea acestora în limbă se face ţinîndu-se seamă de caracteristicile respectivilor termeni în limba din care s-a operat împrumutul sau, uneori, chiar în limba lor de origine. Alteori, au loc încadrări pe baze pur analogice, elementul sau elementele luate ca reper nefiind considerate cu atenţie pentru a se stabili reala identitate dintre acestea, şi care ar permite o astfel de asimilare. De aceea, se constată de multe ori că termeni împrumutaţi în perioade diferite, dar şi în aceeaşi epocă, sînt încadraţi în paradigme diferite (ceea ce şi conduce la prea marea eterogenitate a acestora) şi în mod defectuos.

[9] Nu de puţine ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanţe foarte mici unele de altele.

[10] În acest moment încă, în unul şi acelaşi grai sau variantă literară pot apărea forme concurente, fără ca acestea să se revendice neapărat de la straturi diferite de limbă identificabile ca aparţinînd altui grai sau altei epoci şi, mai ales, fără ca între aceste elemente să se instaureze, deocamdată, disjuncţia (vezi nota 22).

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

Aspectul literar al românei vechi se constituie ca o abstracţie care îşi caută cu dinamism principiile de selecţie şi coerenţa internă. Pe temeiul graiurilor locale - entităţi ale aceluiaşi sistem, constituite pe o solidă bază comună şi uşor diferenţiate între ele prin anumite particularităţi discontinui, nesistematic şi sporadic delimitate -, vechiul aspect literar românesc se constituie pe un unic temei: o uriaşă bază comună marcată cu intermitenţă de trăsături fonetice, gramaticale şi lexicale, care se revendică de la graiul aflat la bază. La acesta se adaugă trăsături datorate modelelor străine. Este fundamental, însă, a se specifica faptul că respectivele trăsături sînt date de frecvenţa cu care anumite fonetisme, forme şi elemente lexicale ocură în vorbirea şi scrierea caracteristice unei arii lingvistice şi nu de exclusivitatea diferenţiatoare cu care se înregistrează aceleaşi fonetisme, forme şi elemente lexicale.

> O limbă lipsită de varianta cultă prezintă, prin sine, suficiente piedici în calea unei astfel de întreprinderi cum este traducerea cultă. Apar foarte vizibil în acest moment neputinţele limbii, dar nu ca sistem, ci ca „norma" şi „habla". Soluţiile de traducere, prin care şi aspectul literar se conturează în mod eficient şi se echilibrează, vor apărea mai lent decît în alte cazuri. În contextul în care limba română încă nu dezvoltase un aspect cult vorbit, bine marcat şi diferenţiat de aspectul vorbit la celelalte niveluri, şi capabil să se susţină singur în mod rezonabil, activitatea de traducere luase limba pe nepregătite. Tocmai aspectul care trebuia să constituie punctul de sprijin al traducerii culte fiind cel care, slab definit, ajunge să îşi caute cu febrilitate mijloacele de exprimare.

O ultimă precizare necesită conceptul 'idiom de traducere'. În măsura în care funcţionează, orice aspect al limbii este, în orice moment, constituit. Orice aspect al limbii ar utiliza indivizii contemporani între ei, şi în orice fel de tip de comunicare lingvistică, atît timp cît comunicarea se produce, respectivul aspect, funcţional şi eficient, există indiferent de gradul său de imperfecţiune. Formîndu-se preponderent prin contacte cu sisteme avînd norme literare superior organizate, adică sub imperiul modelelor străine, ca orice normă cultă, vechea normă literară românească prezenta în componenţa sa numeroase elemente datorate respectivelor contacte. Ceea ce, însă, este important se referă la faptul că analiza atentă a vechilor texte româneşti, avînd mereu în vedere principiile de constituire, evoluţie şi funcţionare ale unei norme literare, arată că, pe această bază, nu se pot delimita în mod ferm nişte categorii, nu se poate trasa un sistem de caracteristici care să trădeze o normă hibridă ori torsionată în sensul bilingvismului. Dacă, într-adevăr, lucrurile stau astfel, atunci nu se poate considera că forma pe care sistemul o îmbracă în cadrul unei traduceri, sau - mai mult - la nivelul mai multor texte rezultate ca urmare a traducerilor, ar putea fi una avînd caracteristici atît de pregnant proprii încît să fie în măsură a invididualiza acel rezultat în cadrul sistemului pînă la a căpăta o denumire proprie, ca şi cum ar fi vorba despre o entitate (specie, subspecie, categorie etc.) aparte. Din acest motiv, conceptul 'idiom de traducere' aplicat vechii norme literare româneşti nu poate fi acceptat decît ca un concept de serviciu, în fapt nefolositor şi inoperant, în cel mai bun caz dotat cu o mare relativitate. Pentru ca un idiom de traducere să existe şi să funcţioneze este nevoie, la nivelurile de ansamblu ale limbii şi societăţii, de un grad de evoluţie mult mai ridicat decît cel existent în epoca de care ne ocupăm.

Totodată, analiza vechilor texte româneşti arată că nu se poate pretinde şi nici urmări o presupusă unitate a acestora, acţiunile scriptorilor nefiind decît accidental dotate cu finalităţi normative ori de model, adică direcţionate conform anumitor principii în vederea atingerii unor astfel de obiective, ferm trasate. O cauză importantă a acestui complex stă în aceea că, în esenţă, cu diferite deosebiri, nu foarte tranşante, limba română era una singură, iar în procesul de edificare a unei norme vorbite şi scrise se puneau la contribuţie diferite elemente încă aflate într-un proces de promovare, mai cu seamă în măsura în care scriptorii intră în contacte între ei prin intermediul textelor. Privind la texte, se observă că limitele pînă la care merg deosebirile dintre acestea sînt mult mai restrînse în ansamblu, decît cele care privesc vorbirea. În măsura în care scrierea reflectă vorbirea, se poate spune că, aparţinînd aceleiaşi limbi şi aceluiaşi dialect, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă, nu se puteau fixa la stadii de evoluţie prea deosebite, în ciuda unor evoluţii care, fără a fi divergente, au apărut ca variaţii ale aceluiaşi trunchi comun.

Avînd în vedere şi faptul că aşa-zisele variante literare prezintă deosebiri doar în anumite puncte, fără a exista un set coerent şi bine definit de trăsături la al cărui nivel să se manifeste trăsăturile diferenţiatoare, se poate vorbi mai degrabă despre un singur aspect literar[11]. Din acest motiv, rezultatul în sine, aşa cum apare la

[11] Situaţia limbii române diferă de cea a limbilor greacă, italiană, franceză sau germană. Nu se pot compara poziţiile pe care dialectele acestor limbi le aveau cu poziţiile în care subdialectele dialectului dacoromân se aflau. În plus, în acele limbi, concurenţa dintre dialectele respective s-a manifestat ca o luptă eliminatorie, aproape exterminatorie, în vreme ce, la nivelul limbii române, subdialectele dialectului dacoromân au coexistat pînă tîrziu, relativ pasive unul faţă de celălalt. Numai implicarea conştientă a unor indivizi, puternic sprijiniţi de factori extralingvistici, a reuşit să forţeze estomparea anumitor diferenţe, prin trecerea anumitor trăsături dialectale din norma literară în nivelul inferior. Despre eliminarea unor norme literare (sub)dialectale, însă, nu a putut fi vorba. În momentul în care, apoi, s-a reuşit instituirea unei norme literare supradialectale, presiunile deja existente nu au putut elimina complet tendinţele impuse vorbitorilor de către diferitele variante, definite regional, ale aspectului literar. Aceste presiuni pot fi acut percepute tocmai prin

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

nivelul textelor, prezintă mai degrabă unitate decît diversitate, o unitate înţeleasă în sens larg, relativizată şi de oscilaţiile de la interiorul aspectului literar în formare, ceea ce se datorează nu doar variabilităţii naturale din cadrul graiurilor de la bază, ci şi lipsei principiilor de edificare a normei literare, căutărilor şi interacţiunilor, mai mult sau mai puţin proprii fiecărei variante astfel delimitate. Dificultatea selecţiei coerente a formelor şi fonetismelor din masa de elemente produse prin evoluţia limbii române este o cauză importantă a diferenţelor ce urmează procesului de edificare conştientă a unei norme literare.

Pînă la jumătatea secolului al XX-lea, în lucrări ştiinţifice, scrieri beletristice ori alte asemenea texte - pentru autorii acestora trebuie presupus gradul cel mai ridicat de conştienţă şi de supunere la o eventuală normă - apare un număr foarte ridicat de oscilaţii, manifeste atît la nivel grafic, cît şi la nivelul limbii vorbite[12]. În acest context, chiar cunoscînd felul în care rostea respectivul autor, este dificil de făcut distincţia între nivelul grafic şi cel lingvistic al textului. Existenţa unei astfel de situaţii este semnul unei norme literare încă neunitare, eforturile de coerentizare a acesteia generînd diferite oscilaţii, nu mereu de ordin exclusiv grafic. Totodată, însă, nu se poate postula, pe această bază, că starea s-ar datora unor fisuri ale limbii care au generat norme literare diferite. Cauza diferenţelor este de ordin obiectiv, ea stă în tendinţele naturale spre variabilitate ale oricărui organism viu, care se diversifică spre a-şi spori şansele de supravieţuire. Coeziunea vorbitorilor şi delimitarea regională se produce pe baza contactelor dintre vorbirile membrilor grupului, care se compatibilizează în compromisul numit *uz*. În perioada în care un aspect literar începe să se edifice, particularităţile acestuia vor fi dependente de criteriile de selecţie şi, apoi, de forţa cu care se impun particularităţile selectate, fapt dependent de constanţa cu care se selectează diferitele elemente propuse, dar şi de valoarea, în mintea comunităţii, a acelui element. Acesta este cadrul generator de oscilaţii şi, din acest motiv, discontinuitatea lingvistică este relativă. De o deosebită profunzime este, sub acest aspect, afirmaţia lui G. Ivănescu, conform căreia „stările de limbă sînt stări de conştiinţă". În realitatea lor, procesele din limbă se desfăşoară în aşa fel încît se poate afirma despre conştiinţă că aceasta mai degrabă se înfiripă treptat de-a lungul desfăşurării proceselelo din limbă, şi abia în diferitele stări prin care limba trece se pot întrevedea stările corespunzătoare ale conştiinţei.

Raportîndu-ne la ultima jumătate a secolului al XX-lea, studiul DOOM arată cu claritate numărul mare de variante care stau la dispoziţia vorbitorului instruit. Problema opţiunii, nici în acest caz, nu rămîne una care s-ar raporta preponderent la provenienţa dialectală a acestuia. Cauza existenţei acestor variante derivă, în primul rînd, din caracterul procesual al normei. Edificîndu-se prin adiţii şi eliminări treptate, supuse nu doar unor principii cvasiimuabile, ci şi afinităţilor unei epoci, norma îşi extrage şi instituie principiile constitutive pe cale evolutivă. Esenţa unor astfel de situaţii nu mai stă în simpla concurenţă a unor cazuri particulare, ci tocmai în faptul că principiile înseşi sînt supuse jocului variabilitate / stabilitate, constituirea lor urmînd aceleaşi sinuozităţi şi incoerenţe cărora le sînt supuse elementele pe care principiile sînt chemate să le ordoneze.

Momentul armonizării structurilor şi elementelor lingvistice, în vederea atingerii unui sistem coerent de paradigme unitare, aparţine unei etape ulterioare şi urmează unor consistente acumulări cantitative şi calitative[13]. Oricum, nici la apogeul acestei noi etape nu dispar tendinţele de forţă mai sus schiţate. Ceea ce se poate spune că a constituit o deosebire între aceste variante, mai relevantă decît altele, a fost dinamica lor.

---

manifestarea la nivelul actualei norme literare a concurenţei dintre diferitele forme şi propensiuni, a căror apartenenţă la diferitele arii lingvistice româneşti poate fi corelată doar cu frecvenţele preponderente cu care acele forme apar în respectivele arii.

[12] Vezi, spre exemplu, G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI-XII (1944-1945), p. 1-412.

[13] Vezi Ioana Moldovanu, *Structura lingvistică a **Bibliei de la Bucureşti** şi problema contribuţiei sale la dezvoltarea limbii române literare*, în ALIL, t. XXXIX-XLI, 1999-2001, Iaşi, 2003, p. 65-102. Vezi Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea)*, p. 40-41, unde se arată că fixarea şi consolidarea normelor aparţin unui stadiu de evoluţie a limbii române mai avansat decît cel caracteristic secolului al XVI-lea, perioadei de începuturi, fapt care, însă, nu priveşte unitatea de structură a limbii române. Selecţiile care se produc sînt relativ tîrzii şi se operează la nivelul posibilităţilor limbii. Asupra acestor posibilităţi, în mod oarecum firesc, variantele delimitabile s-au fixat în mod întrucîtva diferit. În continuare, operînd distincţia dintre limba documentelor vechi şi cea a textelor literare şi subliniind că aceasta din urmă reprezintă „o fază iniţială a limbii literare, manifestarea şi expresia ei incipientă" şi arătînd că încă nu există opoziţie între acest din urmă aspect şi cel popular, Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra, *op. cit.*, p. 71 şi urm., evidenţiază, pe bună dreptate, caracterul imperios al necesităţilor de traducere şi de comunicare, ceea ce prevala asupra preocupărilor coerent direcţionate spre formă. Cu toate acestea, autorii găsesc, la Coresi, spre exemplu, astfel de orientări, fapt care atestă posibilitatea, realizată şi la Bratul, dar într-o mai mică măsură decît la Coresi, ca scriptorul, mai ales ca revizor, să-şi distribuie forţele şi în direcţia, implicită în actul traducerii, a coerentizării formei mesajului conform anumitor principii.

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)

Aceasta s-a datorat indivizilor creatori de texte (cu cunoştinţele lor, amploarea contactelor culturale în care intrau etc.), efectelor pe care rezultatele lucrului acestora le-au indus în rîndul receptorilor de texte.

BDD-B2-07 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:02:48 UTC)